

URMİYE AĞIZLARI İLE DOĞU GRUBU AĞIZLARINDA ORTAK FONETİK VE MORFOLOJİK ÖZELLİKLER ÜZERİNE

Talip Doğan*

ÖZET

Siyasi sınırlar ile dillerin sınırları birbiriyle örtüşmemektedir. Dolayısıyla, Oğuz Türkçesinin sınırları da, onun kullanıldığı siyasi sınırlara göre ifade edilemez. Tarih boyunca Oğuz Türkleri, çok çeşitli siyasi dairelere dâhil olmuşlardır. Fakat bu değişiklik, Oğuz Türkçesini çok fazla etkilememiştir. Oğuz Türkçesi için, bilim adamları tarafından yapılan sınıflandırmalar da bize bunu açıkça göstermektedir. Güney Azerbaycan sahasında kullanılan Oğuz Türkçesi, Türkolojinin hâlâ önemli meçhullerindedir. Oğuz Türkçesinin sınırlarını belirleyebilmek için bu bölgedeki çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Buradan hareketle, Güney Azerbaycan'ın batısıyla ülkemizin doğu sınırının birleştiği Urmiye bölgesindeki Türk ağızlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Urmiye ağızlarının özellikleri, Türkiye Türkçesi ağızlarından Doğu Grubu ağızlarıyla birçok açıdan ortaklık teşkil etmektedir. Örneğin olarak gederîğ, élerix, éşitmişix vb. fiil çekimlerinde ek ünlüsündeki kalınlaşmadan dolayı kalınlık-incelik uyumunun bozulması; Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin ağırlıklı olarak inceleme yönünde değişerek kalınlık-incelik uyumuna girmesi; biyügün, eger, sevdiğim vb. kelimelerinde ön damak g ünsüzünün iki ünlü arasında korunması gibi...

Anahtar Kelimeler: Ağız, Oğuz Türkçesi, Doğu Grubu ağızları, Urmiye ağızları, dil sınırları.

ABSTRACT

The political and language boundaries don't match up with each other. So, the boundaries of Oghuz Turkish can't be expressed according to the political boundaries it has been used. Throughout the history, Oghuz Turks got involved in several political circles. However, these changes didn't affect the Oghuz Turkish much. The classifications of the Oghuz Turkish made by the scientists have shown it clearly. Oghuz Turkish used in the South Azerbaijan field is still among the important unknowns of Turkology. To identify the boundaries of Oghuz Turkish, we need the studies about this field. Thus, the importance of Turkish dialects in Urmiye region between the West of South Azerbaijan and the East boundary of Turkey has been coming up. The characteristics of Urmiye dialects constitute a great variety of uniformity with the East group dialects of Turkish dialects. For example, palatal harmony is off because of the velarisation affix vowel in conjugation like gederîğ, élerix, éşitmişix etc.; Arabic and Persian words change

---

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, talipeken@yahoo.com.

according to palatalisation and become harmonically palatal; hard palate g consonant in biyügün, eger, sevdiğim etc. words is saved between the two vowels...

Key Words: *Dialects, Oghuz Turkish, The East group dialects, Urmiye dialects, language boundaries.*

İnceleme

Urmiye, İran'ın kuzeybatısında yer alan Batı Azerbaycan eyaletinin merkezi konumundadır. Batı Azerbaycan eyaleti kuzeyde Araz nehriyle Nahçıvan'a, batıda ise Türkiye ve Irak'a komşudur. Batı Azerbaycan eyaletinin diğer önemli şehirleri olarak Hoy, Makü, Salmas, Koşaçay, Mahabat, Uşnu, Sayın Kala, Sulduz ve Tikantepe sayılabilir. Urmiye'deki Türk varlığının esasını, Afşar Türkleri teşkil etmektedir. Urmiye'nin doğusunda yer alan Urmiye Gölü, İran'ın en büyük gölü ve içerdiği mineraller bakımından da dünyada büyük değer taşır. Urmiye aynı zamanda Nazlı Çay, Baranduz Çayı, Mahabat Çayı gibi zengin çaylarıyla dikkat çekmektedir. Urmiye Türklerinin geçim kaynakları daha çok ziraat, hayvancılık ve ticarete dayanmaktadır¹.

Bugün Balkanlar, Türkiye, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Gürcistan ve Kıbrıs gibi ülkelerde konuşulan Türkçe, Oğuz Türkçesi olarak kabul edilmektedir. Bu ülkelerde kullanılan Oğuz Türkçesine ait ağızlar, dilsel ölçülere göre sınıflandırılmalıdır². Zira, bir ağza ait karakteristik özellikler, o ağzın bulunduğu ülkenin sınırlarını aşarak farklı ülkelerin sınırlarına uzanabilmektedir. Nitekim, Oğuz Türkçesi için bu bakışla yapılan sınıflandırmalar da bulunmaktadır³. Güney Azerbaycan bölgesinde yer alan Urmiye ağızları ile Türkiye Türkçesi ağızlarından Doğu Grubu⁴ ağızları bu açıdan birbirinin tabii uzantısı görünümünü sergilemektedir.

1. Kalınlık-İncelik Uyumu: Kalınlık-incecik uyumu, bir kelimedeki ünlülerin kalınlık ve incelik açısından birbirleriyle uyum içinde bulunmasıdır. Urmiye ağızlarında kalınlık-incecik uyumu, ekler açısından pek olmasa da, oldukça kuvvetlidir. Bu durum, özellikle Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde açık bir şekilde ortaya çıkar, öyle ki bu kelimelerin birçoğunun Ur-

¹ Talip Doğan, *Urmiye Ağızları*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale 2010, s. 4-12.

² Bilgehan Atsız Gökdağ, *Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, Karam Yayınları, Çorum 2006, s. 30.

³ Gerhard Doerfer, "Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadân", *Acta Orientalia*, Tomus XXXVI (1-3), 1982, s. 123; A. Bican Ercilasun, "Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması", *Türk Kültürü Araştırmaları. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, Ankara 1985, s. 219-223.

⁴ Doğu Grubu terimi, Leylâ Karahan'ın "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı çalışması esas alınarak kullanılmıştır.

miye ağızlarında incelleme yönünde değişerek uyuma girdiği görülür: *hedis* < Ar. hadîs, *dermen* < Far. dermân, *teze* < Far. tâze, *vesiyet* < Ar. vasiyet, *zehmet* < Ar. zahmet, *ceveP* < Ar. cevâb, *nesib* < Ar. nasîb⁵.

Alınma kelimelerdeki ünlü değişikliğinin incelleme yönünde gerçekleşmesi ve bu kelimelerin böylece uyuma girmesi, Doğu Grubu ağızlarını da belirleyen önemli faktörlerden birisidir⁶: *ecele*, *tene*, *ezimet*, *cehil*, *zehmet*, *esger*⁷; *ecep*, *nesip*, *rehmet*, *telebe*, *vezife*⁸; *zehmet*, *esger*, *hesret*, *sede*, *teziye*⁹; *'ebdes*, *eşye*, *tene*¹⁰; *veziyet*, *zeten*, *xesteledi*¹¹; *esKer*, *nesip*, *vezife*, *edres*, *teziye*, *ebdest*¹².

Kalınlık-incelik uyumunun bozulması, Urmiye ağızlarında genellikle kalınlaşan ek ünlülerinde ortaya çıkar. İnce ünlülere sahip kelimelerin bünyesinde yer alan art damak *ğ* ve *x* ünsüzleri, boğumlanma noktalarını art damak bölgesine kaydırarak yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırmış ve uyumsuzluğa sebep olmuştur: *vérrîğ*, *düşürux*, *belerdıx*, *milletiğ*, *dédiğ*, *illıx*, *bişmağ*¹³.

Art damak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen ünlü kalınlaşmasının ortaya çıkardığı kalınlık-incelik uyumsuzluğu, aynı zamanda Doğu Grubu ağızlarının da belirleyici özelliklerindedir¹⁴: *dédıx*, *gelecax*, *kesax*, *gellıx*, *vereceğix*¹⁵; *gelirıx*, *görmüşıx*, *görsax*¹⁶; *yéndıxtan*, *bilerax*, *zenginlıx*¹⁷; *geldıx*, *getirecaxsız*, *söğax*, *gelmişux*¹⁸; *gelecax*, *görax*, *vermesax*, *sölenerax*¹⁹; *vérax*, *beleyax*, *yapırıx*²⁰; *diyecax*, *gidax*, *düşünax*, *gelsax*²¹.

⁵ Talip Doğan, *a.g.t.*, s. 31.

⁶ Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 3.

⁷ A. Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 66.

⁸ Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları I. C.*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 130.

⁹ Mukim Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 35.

¹⁰ Münir Erten, *Diyarbakır Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 20.

¹¹ Hamza Zülfikar, "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 308.

¹² Engin Gökçur, *Van ve Merkez Köyleri Ağızları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006, s. 29.

¹³ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 33.

¹⁴ Leylâ Karahan, *a. g. e.*, s. 58.

¹⁵ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 70-71.

¹⁶ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 348, 355.

¹⁷ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 20.

¹⁸ Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *Elazığ İli Ağızları*, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ 2003, s. 45-46.

¹⁹ Sadettin Özçelik, *Urfa Merkez Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 24-25.

²⁰ Hamza Zülfikar, *a. g. m.*, s. 309-310.

2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması: Düzlük-yuvarlaklık uyumu, bir kelimedede düz ünlülerin düz ünlülerle, yuvarlak ünlülerin ise ya düz geniş *a, e* ya da dar-yuvarlak *u, ü* ünlüleriyle devam etmedir. Urmiye ağızlarında, bazı eklerin hâkim bir şekilde düz olarak kullanılmasından dolayı, düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulduğu görülür. Urmiye ağızları, ağırlıklı olarak eklerde olmak üzere, düzleşme yönünde gelişme göstermiştir. Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, teklik üçüncü şahıs iyelik eki ve belirtme hâli eki daha çok düz biçimleriyle kullanılmaktadır. Tabiatıyla bu ekler, yuvarlak ünlüyle devam eden kelimelere düz biçimleriyle gediklerinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: *ğutuldi, doldurdi, çomuri, oğli, boyi, günü, yolu, süti, özi*²².

Doğu Grubu ağızlarında benzer durumu gözlemlemek mümkündür. Teklik üçüncü şahıs iyelik eki, belirtme hâli eki ve teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki bu gruptaki ağızlarda da yaygın bir şekilde düz biçimleriyle kullanılmaktadır.: *yoli, öküzi, töküldi, görüldi*²³; *oxudi, görđi, burnini, guzusuni*²⁴; *uni, oğli*²⁵; *ölüsini, burni, özi, sürdi, soydi*²⁶; *yoliya, yaptı, onı*²⁷; *koydi, öldi, sözi, domuzi, onı*²⁸; *dügüni, gönli, oldi, döndi, yüzüni, suyumuzi*²⁹.

Esasında bu ekler, Eski Oğuz Türkçesinde de daima düz şekilleriyle kullanılmıştır; dolayısıyla bahsedilen ağızlarda Eski Oğuz Türkçesinin bakiyesi olarak yer almaktadır³⁰.

3. Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması: Urmiye ağızlarında görülen en yaygın ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, genellikle alınma kelimelerde olmakla birlikte, *ğ* ve *x* ünsüzünün yanında ince ünlünün kullanılmasıyla meydana gelmektedir: *ğehve, ğebirim, teğriben, ğeder* “kadar”, *ğehreman, elâğe, ferğ, heğ-ğim, bext* “baht”, *vext* “vakit”³¹.

Bu şartlarda ortaya çıkan uyumsuzluk, Doğu Grubu ağızlarında da göze çarpar: *ğehve, feğet, ğeder, xelğ*³²; *xetir, xeyir, ğenet, ğem*³³; *meğrib, xelil, xeste*³⁴.

²¹ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 13-16.

²² Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 37-39.

²³ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 79-80.

²⁴ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 278, 347.

²⁵ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 38-39.

²⁶ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 25-26.

²⁷ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 26.

²⁸ Hamza Zülfikar, *a. g. m.*, s. 309-310.

²⁹ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 23-24.

³⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 52-53.

³¹ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 64.

³² A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 105.

4. k ve t Ünsüzlerinin Kimi Kelimelerde Korunması: Eski Oğuz Türkçesinde kelime başında tonlulaşmayan bir kısım kelimeler, Urmiye ağızlarında eski şekilleriyle kullanılmaya devam etmektedir: *kölgeye, kimin, köyneh, köçeri*³⁵.

Bu şekiller, Doğu Grubu ağızlarında da yaşamaya devam eder: *köç, kölge*³⁶; *kölge, kibi*³⁷; *kölgelix*³⁸; *kölge, köş*³⁹; *kölge, köç*⁴⁰; *kölgäya, kimin*⁴¹.

Urmiye ağızlarında, bir kısım kelimelerde Eski Türkçe t'li şekillerin kullanılmaya devam ettiği gözlemlenmektedir: *tutular, tekin, töt, tökül, tişini, tüşür, törüye, tikiş tikerdix*⁴².

Bu temayül, Doğu Grubu ağızlarında da yer almaktadır: *toxun-, töh-*⁴³; *tökerdix*⁴⁴; *tökilmesin, tikmişem*⁴⁵; *töhdi, tüşir, tiken*⁴⁶; *tiken, tikiş*⁴⁷; *tikildi, tüşir, tökeceyem, tikan*⁴⁸; *tök-, toxi-, tik-, tikan*⁴⁹.

5. k > h Değişmesi: Bu değişme, Azeri sahasında hece ve kelime sonunda gerçekleşen önemli ses olaylarından biridir ve *k > x* değişmesinin paralelinde bir gelişme takip etmiştir. Ön damak *k* ünsüzü, ince ünlülerden sonra sızılılaşarak *h* olmuştur⁵⁰. Azerbaycan ağızlarının bütününde ortaya çıkmış olan bu ses olayını⁵¹, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görmek mümkündür: *söhdi, yühler, ehmağa, vérmehdi, tepihli, ehdile, tühleri, éliyecehile, böyüh, beleh, erih, deredih*⁵².

³³ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 100.

³⁴ Mehmet Emin Gönen, *Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2003, s. 27-28.

³⁵ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 68.

³⁶ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 89.

³⁷ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 13.

³⁸ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 47.

³⁹ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 174.

⁴⁰ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 109.

⁴¹ Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *a. g. e.*, s. 84.

⁴² Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 69.

⁴³ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 175.

⁴⁴ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 13.

⁴⁵ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 47.

⁴⁶ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 110.

⁴⁷ Ahmet Buran, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 53.

⁴⁸ Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 48.

⁴⁹ Engin Gökçür, *a. g. t.*, s. 55.

⁵⁰ Muharrem Ergin, *Azeri Türkçesi*, İstanbul 1971, s. 100.

⁵¹ M. Ş. Şireliyev, *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, Bakü 1962, s. 75.

⁵² Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 73.

Hece ve kelime sonunda $k > \hat{h}$ değişmesi, Doğu Grubu ağızlarının da karakteristik özelliklerindedir: *yüh, kehliği*⁵³; *böreh, töh, eh-, göh, köh*⁵⁴; *eh-meh, behle, petehler, gidecehsin*⁵⁵; *göh, çehmece*⁵⁶.

6. Çokluk İkinci Şahıs İyelik Eki ile İyelik Kökenli Çokluk İkinci Şahıs Ekinde $\hat{n}$ Ünsüzünün Düşmesi: Urmiye ağızlarında, $\hat{n}$ ünsüzü, şahsa bağlı bir birkaç örnek hariç çokluk ikinci şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli çokluk ikinci şahıs ekinde tamamen düşmüş durumdadır: *buyurusuz, suallarız, hüzürüze, elizde, göyaydız*⁵⁷. Bu gelişme aynı biçimde, Doğu Grubu ağızlarında da bulunur: *durduz, eviz*⁵⁸; *közüz, gülüz, aldız, gördüz*⁵⁹; *yapdız, ğaldız, babaz, yoluz*⁶⁰; *biriz, evize, düştüz*⁶¹; *dinîz, dedîğîz*⁶²; *aşdız, gördüz, paraz, akrabaz*⁶³.

7. g Ünsüzünün İki Ünlü Arasında Süreklileşmeden Kullanımı: Urmiye ağızlarında ve Doğu Grubu ağızlarında g ünsüzü, iki ünlü arasında yer yer süreklileşmeden kullanılmaktadır. Bu husus, Oğuz grubu ağızlarına Eski Oğuz Türkçesinin mirasıdır⁶⁴.

Urmiye ağızlarında: *petegin, böyügiydi, eger, sevdiğim, üregimde, igid-ler*⁶⁵.

Doğu Grubu ağızlarında: *böyügi, yegen, beginen*⁶⁶; *ögün, segirt-, gelecegem*⁶⁷; *göge, eşşegiyle*⁶⁸; *ögine, begim*⁶⁹; *degerine*⁷⁰; *diger, tüfegi, meger*⁷¹.

⁵³ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 112.

⁵⁴ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 181.

⁵⁵ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 93.

⁵⁶ Hamza Zülfikar, *a. g. m.*, s. 308.

⁵⁷ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 97.

⁵⁸ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 153.

⁵⁹ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 270, 346.

⁶⁰ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 139, 172.

⁶¹ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 35, 47.

⁶² Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 82.

⁶³ İrfan Öztürk, *Adilcevaz Ağzı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2001, s. 59; Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 67.

⁶⁴ Faruk Kadri Timurtaş, *a. g. e.*, s. 362.

⁶⁵ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 78.

⁶⁶ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 117.

⁶⁷ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 187.

⁶⁸ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 98.

⁶⁹ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 15.

⁷⁰ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 50.

⁷¹ Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *a. g. e.*, s. 86.

8. Ön Seste y Düşmesi: Yarı ünlü ve akıcı bir ünsüz olmasından dolayı *y* sesi, düşmeye meyilli bir sestir. *y* ünsüzü, Urmiye ağızlarında ve Doğu Grubu ağızlarında bir kısım kelimelerde sistemli bir şekilde düşmektedir.

Urmiye ağızlarında: *iterdi, igid, üregimde, uca, ıdırım, il, üzü*⁷².

Doğu Grubu ağızlarında: *il, üregim, uca*⁷³; *ilan, ildiz, igit*⁷⁴; *igit, üregim, üzü*⁷⁵; *üregim, üzin*⁷⁶; *igit, ilan*⁷⁷; *igidim, üzlerini, ildiz*⁷⁸; *üzü, üzük*⁷⁹; *igit, üz, ifan*⁸⁰.

9. Yer Değiştirme: Kelime içinde komşu veya uzak seslerin, boğumlanma noktası bakımından zordan kolaya doğru, söyleyişi kolaylaştırmak maksadıyla değişmesine denir. Bu durum, daha çok konuşma diline aittir. Yer değiştirme olayı, Türkçenin birçok kolunda görülebilmektedir. Urmiye ağızları ve Doğu Grubu ağızlarında yer değiştirme olayı en çok *b, p, g* ünsüzleri ile *r* ünsüzü arasında gerçekleşir: *örğendim, örgeşdix, kirbit, körpi, torpağgala, terpeşebilmezdi, sırfa*⁸¹.

Doğu Grubu ağızlarında: *körpi, irgenme*⁸²; *ergi, örğen*⁸³; *örğen*⁸⁴; *arğısı, dorğu*⁸⁵; *torpax, iralda*⁸⁶; *körpiden, torpaği*⁸⁷; *yarpax, torpax, körpi, surfa, örgeT*⁸⁸.

10. İyelik Eki Almış Kelimelerden Sonra İlgi Hâli Ekinin Kullanımı: Eski Oğuz Türkçesinde iyelik eki almış kelimelere ilgi hâli eki çok az eklenmiştir⁸⁹. Eski Oğuz Türkçesinin bu özelliğini, Urmiye ağızlarında canlı bir

⁷² Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 93.

⁷³ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 135.

⁷⁴ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 198.

⁷⁵ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 104.

⁷⁶ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 17.

⁷⁷ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 61.

⁷⁸ Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *a. g. e.*, s. 104.

⁷⁹ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 24.

⁸⁰ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 70.

⁸¹ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 99-100.

⁸² A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 141.

⁸³ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 206.

⁸⁴ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 114.

⁸⁵ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 62.

⁸⁶ Ahmet Buran, *a. g. e.*, s. 57.

⁸⁷ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 26.

⁸⁸ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 73.

⁸⁹ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 27.

şekilde görmek mümkündür: *gebrim* *üste*, *babam ismi*, *em* *oğluma*, *gâdaşım* *oğlı*, *sahabın gâpısında*⁹⁰.

Bu yapılar, Doğu Grubu ağızlarında da bulunmaktadır: *emim kızı*, *bacın uşağı*⁹¹; *babam evi*, *evim altı*⁹²; *anan gözü*⁹³; *baban boynuna*, *anan boynuna*⁹⁴.

11. İyelik Eki Almış Kelimelerden Sonra Belirtme Hâli Ekinin Kullanımı: Eski Oğuz Türkçesinde iyelik eki almış isimler, belirtme hâli eki almadan belirtili nesne olarak kullanılmıştır. Bu temayül, bilhassa Dede Korkut Hikâyelerinde çok kuvvetli bir şekilde görülmektedir⁹⁵. Urmiye ağızlarında, bu söyleyişin canlı bir şekilde yaşamaya devam ettiği tespit edilmiştir: *sen, adrésiyn yaz véy bize, gâpımız yol* *éyledin*⁹⁶.

Bu kullanım, Doğu Grubu ağızlarında da yaygındır: *sefasın sürmedim*⁹⁷; *bacın döğir*, *guzun kesmiş*⁹⁸; *canın kıtar-*, *ayarın bil-*⁹⁹; *çarasın gör-*¹⁰⁰; *sesin diyne*, *gızın isdemiyeye*¹⁰¹; *gılıcın, elım öp-*¹⁰²; *suyun, başın, gözün*¹⁰³.

12. Teklik İkinci Şahıs İyelik Eki Almış Kelimelerden Sonra Yönelme Hâli: Urmiye ağızlarında, teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimlerin yönelme hâlinde *-ıyan*, *-iyen*, *-uyan*, *-üyen* şekilleri ortaya çıkmaktadır. Bu şekiller, iyelik ekinde bulunan *ñ* ünsüzünün erimesi ve kelime sonuna *-an*, *-en* kuvvetlendirme ekinin gelmesiyle meydana gelir: *yadıyan*, *meçidiyen*, *heğgiyen*, *özüyen*, *gönşuyan*, *oğluyan* (*oğluyan* örneğinde: *oğul-u-ñ-a-n* > *oğul-u-nğ-a-n* > *oğul-u-Øğ-a-n* > *oğul-u-Øğ-a-n* > *oğul-u-y-a-n*). Daha sonraki aşamada, teklik ikinci şahıs iyelik ekinde bulunan *ñ* ünsüzü bütünüyle düşer; bu durumda yönelme hâli *-an*, *-en* şekillerinden ibaret kalır. *başan* ör-

⁹⁰ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 117.

⁹¹ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 276.

⁹² Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 141.

⁹³ Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *a. g. e.*, s. 117.

⁹⁴ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 36.

⁹⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara 1991, s. 148.

⁹⁶ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 119.

⁹⁷ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 173.

⁹⁸ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 278.

⁹⁹ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 36.

¹⁰⁰ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 78.

¹⁰¹ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 141.

¹⁰² Ahmet Buran, *a. g. e.*, s. 60.

¹⁰³ Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 85.

neğinde; *baş-ı-ñ-a-n > baş-ı-nğ-a-n > baş-ı-Øğ-a-n > baş-ı-Øğ-a-n > baş-ı-Øy-a-n > baş-ı-ØØ-a-n > baş-ıa-n > baş-ā-n > baş-a-n*¹⁰⁴.

İsimlerin teklik ikinci şahıs iyelik ekleriyle kullanılmalarından sonra ortaya çıkan bu şekillere, Doğu Grubu ağızlarında da rastlanmaktadır¹⁰⁵: *ya-niğan*¹⁰⁶; *közen, ğızan*¹⁰⁷; *başen, ayaxlaren*¹⁰⁸; *boynan*¹⁰⁹; *boğazan, yanan*¹¹⁰; *gücen, dünyan, elen, etegen, canan*¹¹¹; *işan* "işine", *elan* "eline"¹¹².

13. Zamir Kökenli Teklik Birinci ve İkinci Şahıs Ekleri: Urmiye ağızlarında zamir kökenli teklik birinci şahıs eki, geniş ünlülü *-(y)am, -(y)em* şekillerindedir: *tanımıram, tanyam, gelmişem, düşerem*¹¹³. Bu ek, Doğu Grubu ağızlarında da Urmiye ağızlarında olduğu gibi geniş ünlülüdür: *içirem*¹¹⁴; *almışam, görmüşem*¹¹⁵; *böyükmüşem*¹¹⁶; *bağlaram, bıraxıyam*¹¹⁷; *baxıyam, gidiyem*¹¹⁸; *gelimişem, görirem, yapırem, oluram, giderem*¹¹⁹.

Zamir kökenli teklik birinci şahıs eki, geniş ünlülü şekilleriyle Urmiye ve Doğu Grubu ağızlarına Eski Oğuz Türkçesinden devredilmiştir¹²⁰.

Zamir kökenli teklik ikinci şahıs eki, Urmiye ağızlarında geniş ünlülerle *-san, -sen* şekillerindedir: *danışisan, olasan, bilisen, éliyesen*¹²¹. Bu ekin, Doğu Grubu ağızlarında da benzer biçimde kullanıldığı görülmektedir: *içibsen, yuxluyuxsan*¹²²; *sorecaxsan, duyecexsan*¹²³; *atısan, çekisen*¹²⁴; *yémişsen, démişsen, yapışan, baxışen, gidecaxsan, yapacaxsan*¹²⁵.

¹⁰⁴ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 122.

¹⁰⁵ Muharrem Daşdemir, "Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum 2008, s. 8.

¹⁰⁶ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 166.

¹⁰⁷ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 281.

¹⁰⁸ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 143.

¹⁰⁹ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 36.

¹¹⁰ Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *a. g. e.*, s. 120.

¹¹¹ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 35; Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 111.

¹¹² Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 96.

¹¹³ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 148.

¹¹⁴ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 150.

¹¹⁵ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 349.

¹¹⁶ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 157.

¹¹⁷ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 43.

¹¹⁸ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 99.

¹¹⁹ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 128, 134, 138.

¹²⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *a. g. e.*, s. 142.

¹²¹ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 148.

¹²² A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 152.

14. Zamir Kökenli Çokluk İkinci Şahıs Eki ve Çokluk İkinci Şahıs

Bildirme Eki: Zamir kökenli çokluk ikinci şahıs eki, Eski Oğuz Türkçesinde *-sız, -süz* şekillerinde kullanılmıştır¹²⁶. Bu ek, ünlü uyumlarına girmiş *-sız, -süz, -suz, -süz* şekilleriyle Urmiye ağızlarında kullanılmaya devam etmektedir: *istisiz, gelibsiz, yorulmıyasız, buyurusuz, görsüz*¹²⁷. Bu şekiller, Doğu Grubu ağızlarında da bulunmaktadır: *yaparsız, geleceñsiz*¹²⁸; *alacaxsız, başlarsız*¹²⁹; *dutacaxsız, gülersiz*¹³⁰; *çıxacaxsız, yakışırız, çıkarısız*¹³¹; *götüresiz, nédisiz, minersiz*¹³².

Çokluk ikinci şahıs bildirme eki, Urmiye ağızlarında *-sız, -süz, -suz, -süz* şekillerinde kullanılmaktadır: *etdeysiz, özüzüz*¹³³. Benzer biçimde, Doğu Grubu ağızlarında da yer almaktadır: *ğulsuz, ağasız*¹³⁴; *irazısız, axrabasız*¹³⁵; *kısısız, nasılsız, nérdesiz*¹³⁶.

15. İyelik Kökenli Çokluk İkinci Şahıs Eki ve Çokluk İkinci Şahıs

İyelik Eki: İyelik kökenli çokluk ikinci şahıs eki, Eski Türkçede *-ñız, -ñüz*; Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak şekillerle *-ñuz, -ñüz* olarak kullanılmıştır. Doğu Grubu ağızlarında bu ek, ekin yapısındaki *ñ* sesinin eriyip kaybolmasıyla, *-z* olmuştur¹³⁷: *gördüz, gelsez*¹³⁸; *alsaz, başlasaz*¹³⁹; *etdiz, yapıdız*¹⁴⁰; *düştüz, gömdüz*¹⁴¹; *gelsez, baxsaz*¹⁴²; *gördüz, dedüz*¹⁴³; *almadıız, geldüz, dönsez*,

¹²³ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 178.

¹²⁴ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 45.

¹²⁵ Engin Gökçür, *a. g. t.*, s. 128, 132, 136.

¹²⁶ Faruk Kadri Timurtaş, *a. g. e.*, s. 147.

¹²⁷ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 151.

¹²⁸ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 153.

¹²⁹ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 361, 366.

¹³⁰ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 181, 184.

¹³¹ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 44.

¹³² İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 53; Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 68.

¹³³ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 182.

¹³⁴ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 316.

¹³⁵ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 155.

¹³⁶ Engin Gökçür, *a. g. t.*, s. 119.

¹³⁷ Leylâ Karahan, *a. g. e.*, s. 57.

¹³⁸ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 153.

¹³⁹ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 348.

¹⁴⁰ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 172.

¹⁴¹ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 45.

¹⁴² Ahmet Buran-Şerife Oğraş, *a. g. e.*, s. 161.

¹⁴³ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 100.

*göstermesez, alsaz*¹⁴⁴. Bu ekin, Urmiye ağızlarında da benzer şekilde kullanıldığı gözlemlenmektedir: *joyaydız, buyursaz*¹⁴⁵.

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede *-(i)ñız, -(i)ñiz, -(u)ñuz, -(ü)-ñüz* şekillerinde bulunmaktaydı. Eski Oğuz Türkçesinde ise bu ek, sadece yuvarlak şekilleriyle yer almıştır¹⁴⁶. Urmiye ağızlarında ise, iyelik ekinin bünyesinde bulunan *ñ* ünsüzünün düşmesi sonucunda *-z, -ız, -iz, -uz, -üz* şekilleriyle kullanılmaktadır: *suallarız, xıdmetize, elizde, sözüzi, hüzürüze*¹⁴⁷. Bu eki, aynı şekilde Doğu Grubu ağızlarında da görmek mümkündür: *parāz, gözüz*¹⁴⁸; *gülüz, kölez*¹⁴⁹; *yoluz, eliz*¹⁵⁰; *biriz, evize*¹⁵¹; *arabaz, yüzüz, namusuz*¹⁵².

16. Çokluk Birinci Şahıs Eki: Azerbaycan yazı dilinde *-iğ, -ik, -uğ, -ük* biçimlerinde olan çokluk birinci şahıs eki, Urmiye ağızlarında *-ix, -ix, -ux, -üx* ve bunların diğer allamorfları ile yer alır: *geleceyxıx, édirix, istirix, géderdix, diyix, olmuşux, otumuşux, gözlürüx, böyümüşüx*¹⁵³.

Çokluk birinci şahıs eki, bu biçimiyle Doğu Grubu ağızlarında da belirleyicidir: *dayatmışux*¹⁵⁴; *başlamışix, oxumuşux*¹⁵⁵; *ğalmışük, almışik*¹⁵⁶; *çağırırık, derix*¹⁵⁷; *düşmişix, getmişix*¹⁵⁸; *gülmüşüx*¹⁵⁹.

17. Olumsuz Geniş Zaman Eki: Teklik ve çokluk birinci şahıs olumsuz geniş zaman eki, Urmiye ağızlarında Balanuş, Türkmen, Göktepe ve Yekan Çongaralı köylerinde *-manam, -menem, -manix* şekillerinde tespit edilmiştir: *joymanam, gétmenem, almanix*¹⁶⁰. Bu şekiller, aynı zamanda yirminci asrın başlarına kadar Azerbaycan edebî dilinde Hatayi, Nesimi ve Fuzulilerin dilinde de kullanılmıştır¹⁶¹.

¹⁴⁴ Engin Gökçür, *a. g. t.*, s. 127, 143.

¹⁴⁵ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 152.

¹⁴⁶ Gürer Gülsevin, *a. g. e.*, s. 12.

¹⁴⁷ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 115.

¹⁴⁸ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 144.

¹⁴⁹ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 270.

¹⁵⁰ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 139.

¹⁵¹ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 35.

¹⁵² Engin Gökçür, *a. g. t.*, s. 93.

¹⁵³ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 150.

¹⁵⁴ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 236.

¹⁵⁵ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 350.

¹⁵⁶ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 175.

¹⁵⁷ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 44.

¹⁵⁸ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 101.

¹⁵⁹ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 59; Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 122.

¹⁶⁰ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 154, 156.

¹⁶¹ M. Ş. Şireliyev, *a. g. e.*, s. 246.

Teklik ve çokluk birinci şahıs olumsuz geniş zaman için kullanılan bu şekiller, Doğu Grubu ağızlarına ait Urfa, Diyarbakır ve Van ağızlarında yer alır: *biraxmanix, olmanix, erímenem*¹⁶²; *ķ arışmanam, vérmenem, almanix*¹⁶³; *döymenem, barışmanix*¹⁶⁴.

18. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki: Eski Oğuz Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman *-mış, -miř*, ara sıra da *-(y)Up ve -(y)Up dUr(Ur)* şekilleriyle ifade edilmiştir¹⁶⁵. Bu zaman için Urmiye ağızlarında da, yer yer, ikinci ve üçüncü şahıslarda *-(y)ıp, -(y)ip, -(y)up, -(y)üp, -(y)ıb, -(y)ib, -(y)ub, -(y)üb* şekilleri kullanılır: *yaradıp, yéyipsen, toxuşup, ölüp, tanımyıbsan, eşidibsen, ğurub*¹⁶⁶.

Öğrenilen geçmiş zamanın ikinci ve üçüncü şahıslarda bu şekillerle kullanılması, Doğu Grubu ağızları için de geçerlidir: *gédibsen, içibsen*¹⁶⁷; *yatıpsan, yatıp*¹⁶⁸; *gelıpsen*¹⁶⁹; *yazıpsan, salıpsan, ğalıp, açıp*¹⁷⁰.

19. Teklik İkinci Şahıs Emir Eki: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahısta emir için, fiilin kendisiyle birlikte *-ĝıman, -ĝinen* şekilleri de kullanılır: *ĝılĝıman, alĝınaĝ, vérginen, çekĝinen*¹⁷¹.

Emir için kullanılan bu şekiller, Doğu Grubu ağızlarının bir kısmında yer almaktadır: *gelĝinen, kesĝinen, déĝinen*¹⁷²; *çalĝinen, piřirĝinen, gitĝinen, dénen*¹⁷³.

20. İstek Ekleri: Doğu Grubu ağızlarının öne çıkan özelliklerinden birisi, istek eklerinin bütün şahıslarda oldukça faal bir biçimde kullanılmasıdır¹⁷⁴: *yapax*¹⁷⁵; *alam, alasan, alax*¹⁷⁶; *bülem, görem, bulasan, inaķ*¹⁷⁷; *yapam, vurasan, dola, göreķ*¹⁷⁸; *ķ axam, gelesen, vére, görax*¹⁷⁹.

¹⁶² Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 98.

¹⁶³ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 46.

¹⁶⁴ Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 126.

¹⁶⁵ Gürer Gülsevin, *a. g. e.*, s. 80-84.

¹⁶⁶ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 164-169.

¹⁶⁷ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 144.

¹⁶⁸ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 59.

¹⁶⁹ Hamza Zülfikar, *a. g. m.*, s. 309.

¹⁷⁰ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 130.

¹⁷¹ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 177.

¹⁷² Ahmet Caferoğlu, "Türkçemizde -ĝıl ve -gil Emir Eki", *TDAY Belleten 1971*, (2. Baskı), Ankara 1989, s. 10; Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 107.

¹⁷³ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 141.

¹⁷⁴ Leylâ Karahan, *a. g. e.*, s. 57.

¹⁷⁵ A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 170.

¹⁷⁶ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 368.

¹⁷⁷ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 185-186.

¹⁷⁸ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 60-61.

İstek eklerinin bütün şahıslarda yaygın olarak kullanılması, Urmiye ağızlarında da görülür: *derem, baxasan, ola, gele, vırax, atax, bağışlıyasız, ge- lele*¹⁸⁰.

21. -mal/-meli Ekinin Sıfat-Fiil İşlevinde Kullanımı: İsimden isim yapan *-ma, -me* ile sıfat yapan *-lı, -li* eklerinin birleşmesiyle meydana gelen bu şekil, Eski Oğuz Türkçesinin sonlarına doğru ortaya çıkıp sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır¹⁸¹. Azerbaycan yazı dilinde de görülen bu sıfat-fiil eki, Urmiye ağızlarında yaygındır: *yémeli bi ğāzaydı, déyilmeli ve éşitmeli bir zatdılar, gülmelidir, démeli söz*¹⁸².

-meli şekli, sıfat-fiil işleviyle Doğu Grubu ağızlarında da yer almaktadır: *ölmeli yiğit*¹⁸³.

22. -(y)anda/-(y)ende Zarf-Fiil Ekinin Kullanımı: Urmiye ağızlarında faal bir biçimde kullanılmakta olan zarf-fiil eklerinden birisi de *-(y)anda, -(y)ende* şekilleridir: *ğalanda, çıxanda, gédende, düşende, ğeyidende*¹⁸⁴.

Bu zarf-fiil ekinin, canlı bir şekilde Doğu Grubu ağızlarında da kullanıldığı görülür: *alanda, görende*¹⁸⁵; *atanda, baxanda*¹⁸⁶; *vérende, gidende*¹⁸⁷; *çıxanda, ötende*¹⁸⁸; *kesende, çıxanda, yapanda, olanda*¹⁸⁹; *vuranda, otaranda, diyende, ağıliyende*¹⁹⁰.

23. Vurgulama Vasıtası ile Soru Sorma: Urmiye ağızlarında soru, cümle sonundaki kelimenin son hecesine yapılan vurgulama ile dile getirilmektedir: *düzdî?, orda tēriflir İstanbul'ü?, istisen, bu séri de meni yiyesēn?, olar da deyde deyeley bydā?, indi etderde dad vardî?*¹⁹¹.

Vurgulama yoluyla soru sorma biçimi, Doğu Grubu ağızlarında da karakteristiktir: *Sen delisîn, serserisîn*¹⁹²; *annadın*¹⁹³; *vardir?, yoxti?, var?*¹⁹⁴;

¹⁷⁹ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 104.

¹⁸⁰ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 173-175.

¹⁸¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, 337.

¹⁸² Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 196.

¹⁸³ Selahattin Olcay-A. Bican Ercilaun, *Arpaçay Köyünden Derlemeler*, TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 22; Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 339.

¹⁸⁴ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 198.

¹⁸⁵ Efrasiyap Gemalmaz, *a. g. e.*, s. 343.

¹⁸⁶ Mukim Sağır, *a. g. e.*, s. 161.

¹⁸⁷ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 55.

¹⁸⁸ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 112.

¹⁸⁹ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 69; Mehmet Emin Gönen, *a. g. t.*, s. 140.

¹⁹⁰ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 154.

¹⁹¹ Talip Doğan, *a. g. t.*, s. 127.

¹⁹² A. Bican Ercilasun, *a. g. e.*, s. 161.

¹⁹³ İrfan Öztürk, *a. g. t.*, s. 66.

*demedim?, xeydir?*¹⁹⁵; *sen insen, cinsen, musulmansan, nesen?, seni yiye-cām?*¹⁹⁶.

Sonuç

Ağız bölgelerinin, tarihî süreçte göç, iskân vb. sebeplerden dolayı, kimi özellikleriyle, başka ağız bölgeleriyle birlik oluşturdukları bilinmektedir. Nitekim bu durum, Urmiye ağızları için de geçerlidir. Bununla birlikte, bir takım fonetik ve morfolojik özelliklerden hareketle, Urmiye ağızları ile Türkiye Türkçesi ağızlarından Doğu Grubu ağızlarının birçok açıdan birbirinin tabii uzantısı olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- BURAN Ahmet, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- BURAN Ahmet-Şerife OĞRAŞ, *Elazığ İli Ağızları*, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ 2003.
- CAFEROĞLU Ahmet, "Türkçemizde -ğıl ve -gil Emir Eki", *TDAY Belleten* 1971, (2. Baskı), Ankara 1989, s. 1-10.
- DAŞDEMİR Muharrem, "Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum 2008, s. 1-16.
- DOERFER Gerhard, "Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadân", *Acta Orientalia*, Tomus XXXVI (1-3), 1982, s. 99-124.
- DOĞAN Talip, *Urmiye Ağızları*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale 2010.
- ERCİLASUN A. Bican, "Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması", *Türk Kültürü Araştırmaları. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, Ankara 1985, s. 219-223.
- , *Kars İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara 2002.
- ERGİN Muharrem, *Azeri Türkçesi*, İstanbul 1971.
- , *Dede Korkut Kitabı II, Index- Gramer*, TDK Yayınları, Ankara 1991.
- , *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997.
- ERTEN Münir, *Diyarbakır Ağızı*, TDK Yayınları, Ankara 1994.

---

¹⁹⁴ Münir Erten, *a. g. e.*, s. 37.

¹⁹⁵ Sadettin Özçelik, *a. g. e.*, s. 84.

¹⁹⁶ Engin Gökçur, *a. g. t.*, s. 75.

- GEMALMAZ Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları I. C.*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- GÖKÇUR Engin, *Van ve Merkez Köyleri Ağızları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006.
- GÖKDAĞ Bilgehan Atsız, *Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, Karam Yayınları, Çorum 2006.
- GÖNEN Mehmet Emin, *Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2003.
- GÜLSEVİN Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- KARAHAN Leylâ, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- OLCAY Selahattin-A. Bican ERCİLAUN, *Arpaçay Köyünden Derlemeler*, TDK Yayınları, Ankara 1988.
- ÖZÇELİK Sadettin, *Urfa Merkez Ağızı*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- ÖZTÜRK İrfan, *Adilcevaz Ağızı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2001.
- SAĞIR Mukim, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- ŞİRELİYEVM. Ş., *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, Bakü 1962.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- ZÜLFİKAR Hamza, "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 297-317.

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

- ä a - e arası ünlü
â a - o arası ünlü
é kapalı e ünlüsü
e e - ö arası ünlü
í ı - i arası ünlü
ó o - ö arası ünlü
ĩ u - ı arası ünlü
ú u - ü arası ünlü
i ü - i arası ünlü
ā uzun a ünlüsü
ē uzun e ünlüsü

- ê uzun kapalı e ünlüsü
- ī uzun ı ünlüsü
- î uzun i ünlüsü
- ō uzun o ünlüsü
- ō̄ üzün ö ünlüsü
- ū uzun u ünlüsü
- ū̄ uzun ü ünlüsü
- ĩ kaybolmak üzere olan ı ünlüsü
- î kaybolmak üzere olan i ünlüsü
- ḃ b - v arası ünsüz
- ć c - j arası ünsüz
- ç ç - c arası ünsüz
- P b - p arası ünsüz
- ğ g - c arası ünsüz
- K k - g arası ünsüz
- T t - d arası ünsüz
- κ k - ç arası ünsüz
- ğ art damak g ünsüzü
- ķ art damak k ünsüzü
- x art damak h ünsüzü
- ħ sızıcı ön damak h ünsüzü (k - h arası)
- ħ x - h arası ünsüz
- ř r - l arası ünsüz
- ŕ r - y arası ünsüz
- í ince l ünsüzü
- ḣ düşmek üzere olan h ünsüzü
- x düşmek üzere olan x ünsüzü
- l düşmek üzere olan l ünsüzü
- n düşmek üzere olan n ünsüzü
- r düşmek üzere olan r ünsüzü
- v düşmek üzere olan v ünsüzü
- y düşmek üzere olan y ünsüzü
- ˆ ayın (ع)
- ' hemze (ء)
- ◌ ulama işareti